

УДК 347.441.14
DOI

Н. В. Коробцова
orcid.org/0000-0002-9997-1485
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права № 1
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

НАЛЕЖНЕ ВОЛЕВІЯВЛЕННЯ В МЕДИЧНИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ ЯК ОЦІНОЧНА КАТЕГОРІЯ

Постановка проблеми. Нормативно-правові акти будь-якої країни світу містять у собі безліч оціночних категорій. Українське законодавство використовує такі оціночні категорії, як «доброчесність», «розумність», «зловживання правом» та інші. Однією з таких категорій, на нашу думку, є «належне волевиявлення». Волевиявлення особи має важливе значення в будь-яких сферах людської діяльності, у разі вчинення певних дій, укладення правочинів. У сфері охорони здоров'я волевиявлення особи має вирішальне значення та дає можливість вчасно надати відповідну допомогу (послугу) особі, врятувати життя, здоров'я. Відносини у сфері надання медичних послуг виникають, як правило, на підставі цивільноправового договору з дотриманням принципу свободи договору, елементом якого є вираження волі осіб (волевиявлення) стосовно його змісту. Водночас важливе значення має саме вільне усвідомлене й добровільне бажання особи (пацієнта) укласти відповідний договір [1, с. 29]. Про волевиявлення особи в медичних правовідносинах йдеться і під час укладення договору про надання медичних послуг, і під час отримання згоди (відмови) щодо будь-якого медичного втручання.

Проблеми, які виникають за такої умови й потребують практичного розв'язання, стосуються випадків, коли через стан особи не можливо виявити її дійсну реальну волю або коли за одних осіб (малолітніх, психічно хворих осіб) питання надання (ненадання) медичних послуг вирішують інші особи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемні аспекти волевиявлення осіб у медичних правовідносинах у цілому й в окремих сферах медицини ставали предметом розгляду таких дослідників, як С.Б. Булеца, Р.А. Майданик, О.В. Радучич, І.Я. Сенюта, С.Г. Стеценко, В.Ю. Стеценко, Р.О. Стефанчук та інші. Водночас науковці приділяли увагу загальним питанням волевиявлення в медичних правовідносинах. Дослідження поняття «волевиявлення» у сфері медичних правовідносин крізь призму «належності» як оціночної категорії не проводилися, а невизначеність його в законодавстві й неоднозначний підхід у судовій практиці додають актуальності роботі.

Мета статті полягає у визначенні поняття «належне волевиявлення» в медичних правовідносинах і розгляді його як оціночної категорії.

Основний матеріал дослідження. Втручання в приватну сферу особи за загальним правилом здійснюється за наявності її вільного належного волевиявлення, і сфера надання медичних послуг не є в такому разі виключенням. Волевиявлення в праві, тобто зовнішній прояв волі, тільки в тому разі буде мати юридичні наслідки, якщо воно свідоме, вільне (невимушене), справжнє (не удаване) і здебільшого має певну форму [2]. Доречно до такого переліку додати: *здійснене зацікавленим суб'єктом і спрямоване на виникнення, реалізацію чи захист прав.*

Усі перелічені складові частини в поєднанні й свідчать про «належне волевиявлення», яке спробуємо розглянути як оціночну категорію в праві, оскільки для цього існують всі підстави. По-перше, законодавець не надав йому чіткого визначення, а по-друге, конкретизація його в кожному окремому випадку здійснюється судовими органами.

Цікавим є погляд І.О. Покровського на так звані «оціночні поняття». Уважаючи їх проявом «вільного права», законодавець, застосовуючи їх, на думку цивіліста, стає на слизький шлях. Там, де проблема найскладніша, де норма нелегко піддається формулюванню, <...> законодавець із легкістю вдається до улюбленого прийому – застосовує будь-який загальний вираз, створює один із так званих «каучукових» параграфів, надаючи потім судам та юриспруденції вкласти в нього належний зміст» [3, с. 103]. Ураховуючи спірний зміст цих понять, науковець вважав, що надавати таке спірне в руки багатьох тисяч окремих суддів – це означає не тільки вносити величезну невизначеність у практичну справу правосуддя, а й ризикувати самою вірою в ці абсолютні початки добра [3, с. 102].

Отже, найбільш сутнісними ознаками оціночних категорій є: відносна визначеність; поступова конкретизація їх змісту; тісний зв'язок із суддівським розсудом [4, с. 63].

Головна мета, яку повинен ставити перед собою законодавець, створюючи норму права, – забезпечити особі «зрозумілість» положень закону й «можливість скористатися ними у разі

необхідності». Результатом цього повинна стати *непорушність прав і свобод людини, гарантованих законодавцем*. Для можливості реалізації прав і свобод людина повинна бути впевнена в тому, що вона дійсно має відповідні права, і держава гарантує їй можливість їх реалізації та за потреби захисту самостійно або за допомогою інших осіб. Конституція України гарантує особі невідчужуваність і непорушність прав, їх реалізацію та неможливість їх обмеження та скасування, крім випадків, передбачених її положеннями. Непорушність прав і свобод, гарантованих законодавцем, має вирішальне значення під час вираження волі особи в медичних правовідносинах. Волевиявлення особи у сфері охорони здоров'я здійснюється як під час укладення договору про надання медичних послуг, так і під час проведення будь-яких дій медичного характеру на підставі вже укладеного договору. Безумовно, в більшості випадків спочатку особа укладає договір про надання медичних послуг і таким чином виражає свою волю (бажання) на отримання відповідних послуг / допомоги медичного характеру в майбутньому, а надалі – надає згоду / відмову на будь-яке медичне втручання, яке здійснюється на підставі укладеного договору. У певних випадках, які слід розглядати як виключення, порядок таких дій може змінюватися (наприклад, якщо особа знаходиться в невідкладному стані). Знаходження особи в невідкладному стані є підставою для надання їй відповідної медичної допомоги як медичними працівниками, так і будь-якими іншими особами за можливості її надання. Законодавець зосереджує увагу на тому, що в одних осіб (осіб, які знаходяться в невідкладному стані) – є право на отримання такої допомоги, а в інших (медичних працівників і всіх інших осіб) – обов'язок її надання. Водночас воля особи, яка потребує допомоги, не враховується як на укладення договору про надання медичних послуг, так і на отримання відповідних послуг. Мало того, законодавець неохоче, ототожнюючи поняття «наявність права» й «волевиявлення, спрямоване на реалізацію права» й виходить із такого: оскільки дійсну реальну волю особи на отримання допомоги з'ясувати не можливо, наявність її презюмується, оскільки йдеться про збереження життя, здоров'я особи. Ситуація не змінюється навіть у тих випадках, коли особа сама навмисно поставила своє життя або здоров'я під загрозу.

У тих випадках, коли надання допомоги (послуги) передуює самому договору, після виведення особи з небезпечного стану їй може бути запропоновано укласти договір стосовно як тих послуг, які їй вже були надані, так і тих, які будуть надані в майбутньому. Водночас воля особи на послуги, які вже були їй надані, також значення не має.

Знаходження особи в безпорадному стані може стати перешкодою і для з'ясування її волі на зміну умов вже наявного договору про надання медичних послуг. На практиці виникає багато спорів із цього приводу. Так, сторони укладають договір, в якому передбачають як предмет цілком конкретну послугу (наприклад, видалення жовчного міхура), однак у ході операції лікар розширює її обсяг (предмет), видаливши ще й апендицит, тобто надає декілька різних за своїм характером послуг, лише частина з яких погоджена з пацієнтом [1, с. 32].

Проблема визначення «належності» волевиявлення виникає й у випадках, коли питання згоди / незгоди на укладення договору про надання медичних послуг та отримання самих цих послуг вирішують не самі пацієнти, а інші особи. Як такі особи можуть виступати батьки, опікуни, піклувальники, родичі, близькі особи, державні органи, коли надається згода / відмова на медичне втручання дитині, психічно хворій особі або особі, яка знаходиться в безпорадному стані. Однак, як підтверджує судова практика, таке волевиявлення не завжди відповідає інтересам осіб, а тому виникає питання щодо його «належності».

Показовим у межах досліджуваної теми є Рішення Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) по справі «Релігійна громада Свідків Єгови в м. Москва проти Російської Федерації» [5]. Однією з обставин, яка досліджувалася ЄСПЛ у справі, було твердження сторони обвинувачення про те, що Громада-заявник схилила своїх членів до відмови від надання медичної допомоги (переливання крові) особам, які перебували в небезпечному для життя стані. У матеріалах справи містилася інформація щодо такої відмови, яка стосувалася як повнолітніх осіб, так і новонародженої дитини.

Європейський суд визнає, що відмова з релігійних мотивів від лікування, яке, можливо врятує життя пацієнту, є надзвичайно складною юридичною проблемою, пов'язаною з конфліктом між інтересами держави щодо захисту життя та здоров'я своїх громадян і правом громадян на особисту автономію у сфері фізичної недоторканності й релігійних переконань [5].

Позиція ЄСПЛ, незважаючи на винесене Рішення, свідчить про те, що «Свобода погодитись чи відмовитись від конкретного методу лікування чи обрати альтернативний метод лікування має первинне значення для принципів самовизначення та особистої автономії. Дієздатний повнолітній пацієнт має право прийняти рішення, наприклад, про те, погодитись на операцію, лікування чи, дотримуючись цієї ж логіки, на переливання крові» [5]. Але питання, якого торкнувся ЄСПЛ у Рішенні та яке набагато складніше: чи можуть інші особи, окрім пацієнта, приймати відповідні

рішення? Європейський суд щодо рішення батьків про відмову від лікування їхньої дитини зазначив на необхідність звертатися в таких випадках до судових інстанцій. Але залучення до розв'язання такого питання інших осіб (у такому випадку – судових органів) навряд чи свідчить про належне волевиявлення батьків в інтересах дитини.

У практиці Європейського суду зустрічаються й зовсім інші справи, коли йдеться про лікування дитини (введення медикаментів дитині-інваліду) всупереч волі матері (справа «Glass проти Сполученого Королівства») [6]. У Рішенні Європейський суд визнав подану скаргу необґрунтованою, оскільки в обов'язок Суду не входить спростування оцінки стану заявника, наданої лікарями [6].

Указівка законодавця на необхідність залучення інших осіб для з'ясування питання дотримання інтересів дитини, психічно хворих та інших осіб, які через свої розумові здібності, вік, стан здоров'я не можуть самостійно виразити свою волю, в багатьох випадках є не розв'язанням такої проблеми, а її нівелюванням.

Як показує проаналізоване Рішення ЄСПЛ [5], навряд чи можна стверджувати, що батьки, відмовляючись від переливання крові своїй дитині, діяли в її інтересах. До того ж «спрямування» лікарів до суду з метою розв'язання такого питання навряд чи можна розглядати як дію, вчинену в інтересах дитини, особливо коли часу на це немає і потрібно діяти негайно. Так само не зрозуміло, яким чином органи опіки й піклування допоможуть визначитися з тим, дії кого з батьків відповідають інтересам дитини та є належними, а кого – ні, коли постає питання психічного огляду чи лікування дитини за відсутності згоди батьків [7, ст. 11].

Висновки й перспективи подальших досліджень. Оціночні категорії мають свої як позитивні, так і негативні риси. Головна перевага їх полягає в тому, що вони додають «гнучкості» праву й надають можливість судовим органам застосувати норму якомога «ближче» до обставин справи. Ось чому питома вага таких понять існує саме в приватному праві. Завдяки оціночним категоріям вдається заповнити прогалини в праві. Водночас неможливо оминати негативні сторони такого поняття. Надаючи можливість судам певною мірою розширено тлумачити зміст норм, важко уникнути суб'єктивізму в правозастосовній практиці. Усі ці недоліки й переваги можна побачити й під час тлумачення поняття «належне волевиявлення», неоднозначність змісту якого наочно проявляється у сфері охорони здоров'я. Проведений аналіз показує: питання «належного волевиявлення» в медицині потребують більшої конкретизації та імперативності в законодавстві, особливо коли йдеться про отримання його від інших сторін осіб.

Література

1. Коробцова Н.В. Вади волі при укладенні договорів про надання медичних послуг. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І.Вернадського*. 2021. № 1. С. 29–33.
2. Волевиявлення в праві. *LIGA 360* : веб-сайт. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/TS000755> (дата звернення: 05.06.2021).
3. Покровский И.А. Основные проблемы гражданского права. Москва : Статут. 1998. 353 с.
4. Бершицкий Э.Е. Правовая определенность и оценочные категории: краткий очерк на примере составов правонарушений в различных отраслях права. Москва : М-Логос, 2021. 154 с. URL: https://m-lawbooks.ru/wp-content/uploads/2021/02/bershiczkij_pravovaya-opredelennostobrab.-1.pdf (дата звернення: 04.06.2021).
5. Релігійна громада Свідків Єгови в м. Москва проти Російської Федерації : Рішення ЄСПЛ по справі (заява № 302/02) від 10 червня 2010 р. / Європейський суд із прав людини. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fr/e#%7B%22itemid%22%3A%22001-145420%22%7D> (дата звернення: 06.06.2021).
6. Glass проти Сполученого Королівства : Рішення ЄСПЛ по справі (заява № 61827/00) від 18 березня 2003 р. / Європейський суд із прав людини. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fr/#%7B%22languageiso%22%3A%22RUS%22%2C%22appid%22%3A%2261827/00%22%2C%22documentcollectionid%22%3A%22ADMISSIBILITY%22%2C%22itemid%22%3A%22001-183710%22%7D> (дата звернення: 06.06.2021).
7. Про психіатричну допомогу : Закон України від 22 лютого 2000 р. № 1489-III / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14#Text> (дата звернення: 06.06.2021).

Анотація

Коробцова Н. В. Належне волевиявлення в медичних правовідносинах як оціночна категорія. – Стаття.

У статті досліджено поняття «належне волевиявлення» в медичних правовідносинах. Акцентується на тому, що волевиявлення у сфері охорони здоров'я має вирішальне значення та дає можливість за потреби як укласти договір про надання медичних послуг, так і вчасно отримати відповідну допомогу (послугу). Водночас важливе значення має саме вільне, усвідомлене й добровільне волевиявлення особи, яке тільки за наявності таких складових частин є належним. Поняття «належне волевиявлення» в роботі розглядається як оціночна категорія.

У статті проаналізовані випадки, коли воля особи, яка потребує допомоги, не враховується як під час укладення договору про надання медичних послуг, так і під час отримання відповідних послуг. Мало того, у певних випадках законодавець нею нехтує, виходячи з такого: оскільки дійсну реальну волю особи на отримання допомоги з'ясувати не можливо (особа знаходиться в невідкладному стані), наявність її презюмується, оскільки йдеться про збереження життя, здоров'я особи. Проблема визначення «належності» волі виникає також у випадках, коли це питання законодавець дозволяє розв'язувати не самим пацієнтам, а іншим особам (батькам, опікунам, іншим законним представникам такої особи). Проаналізувавши практику розгляду справ ЄСПЛ стосовно досліджуваної теми, зроблено висновок про те, що таке волевиявлення не завжди відповідає інтересам осіб-пацієнтів, а тому не може розглядатися як «належне».

Отже, оціночні категорії мають як позитивні, так і негативні риси, які можливо побачити в тому числі й досліджуючи поняття «належне волевиявлення». У результаті проведеного дослідження можна дійти такого висновку: питання «належного волевиявлення» в медицині потребують більшої конкретизації та імперативності в законодавстві, особливо коли йдеться про отримання його від інших сторонніх осіб.

Ключові слова: належне волевиявлення, медична послуга, медичні правовідносини, оціночна категорія, життя, здоров'я.

Summary

Korobtsova N. V. Proper expression of will in medical legal relations as an evaluation category. – Article.

The article examines the concept of “proper expression of will” in medical relations. Emphasis is placed on the fact that the expression of will in the field of health care is crucial and allows, if necessary, to conclude a contract for the provision of medical services, and to receive timely appropriate care (service). At the same time, the free, conscious and voluntary expression of the person’s will is important, which is appropriate only in the presence of these components. The concept of “proper expression of will” in the work is considered as an evaluation category.

The article analyzes the cases when the will of a person in need of assistance is not taken into account both when concluding a contract for the provision of medical services and when receiving relevant services. Moreover, in some cases, the legislator neglects it, based on the following: because the real will of the person to receive assistance can not be determined (the person is in an emergency), its presence is presumed, because it is about saving lives, health. The problem of determining the “belonging” of the will also arises in cases where the legislator allows to solve this issue not to the patients themselves, but to other persons (parents, guardians, other legal representatives of such a person). After analyzing the practice of consideration of ECtHR cases in relation to the research topic, it was concluded that such expression of will is not always in the interests of patients, and therefore can not be considered “appropriate”.

Thus, evaluation categories have both positive and negative features, which can be seen, including by exploring the concept of “proper expression of will”. As a result of the study, the following conclusion can be reached: the issues of “proper expression of will” in medicine need to be more specific and imperative in the legislation, especially when it comes to receiving it from other outsiders.

Key words: proper expression of will, medical service, medical legal relations, evaluation category, life, health.